

LA PARTICIPACIÓ HISPANA ALS JOCS D'OLÍMPIA I DE L'IMPERI ROMÀ

Resum

Aquest article pretén citar els hispans que han tingut alguna relació, tant amb les olimpíades antigues com també amb els jocs romans; conèixer qui eren, d'una banda, i de l'altra intentar definir la relació que hi hagin pogut tenir. La primera, és a dir, qui eren, ha estat més fàcil de concretar ja que les dades són més assequibles; la segona, que és la relació que hagin pogut tenir amb aquests esdeveniments ha resultat més laboriosa i ha estat en aquesta en la qual hem estat més rigorosos amb les dades que hem trobat, fins al punt que hem hagut de citar personatges la relació dels quals amb els jocs només és una possibilitat i així ho indiquem, però ens veiem obligats a citar-los precisament per aquesta mateixa possibilitat de que hi hagin participat.

Estem convençuts que resten més hispans per citar, però també ho estem que no és fàcil aglutinar-los a tots, ja que no hi ha informació bibliogràfica que tracti aquest tema, sinó que cal recórrer a diferents fonts i muntar alguns trencaclosques.

Els personatges als quals s'atribueix una relació concreta són aquells als qui veritablement s'ha trobat aquesta relació documentada. Sobre els qui no s'han trobat proves fidedignes, se'ls cataloga com a "possibles" hispans amb relació als jocs.

Paraules clau: història, jocs d'Olimpia.

Introducció

Depenent del tipus de relació, es poden establir diverses categories, la primera de les quals és per als qui hi han participat com a actors, lluitant, corrent, conduint... com, per exemple, Lucius Minicius Natalis, Diocles, etcètera. Una altra categoria inclou els responsables dels jocs, com, per exemple, els emperadors Trajà, Adrià, Teodosi, etcètera. També cal tenir en compte els literats que ens deixaren els seus escrits sobre els jocs, com Marcial, Sèneca, etcètera. En la darrera categoria incloem l'hispà la participació del qual queda limitada a la condició de simple espectador.

S'han trobat molts més personatges relacionats amb els *ludis* romans que no pas amb les antigues olimpíades, malgrat comptar amb un vencedor olímpic. Segons la nostra opinió, el factor distància pot haver-hi tingut molt a veure, ja que en aquells temps el desplaçament a Grècia segurament oferia molts inconvenients.

En canvi, hi havia factors, com per exemple la romanització de la península, la creació d'escoles de gladiadors per part dels romans i, sobre tot, la proximitat de Roma, que degueren influir de manera definitiva en el nombre d'hispans que es pogué relacionar amb els ludis.

L'ordre d'aparició dels personatges en aquest article ha seguit un criteri cronològic, sense fer apartats per a cadascun dels jocs; és per això que apareixen barrejats segons els anys en què visqueren, tant si foren dels ludis o bé de les olimpíades antigues.

Porcio Latro Marco

Qui era

Sabem que era pretor llatí, de nacionalitat hispana; va néixer l'any 55 a.C, i va morir l'any 5 d.C. De ben jove va marxar a Roma on, com altres espanyols, va guanyar certa reputació. Va obrir una escola important que va donar notables i importants alumnes, entre els quals destaca Ovidi com el més il·lustre. Fou amic de Sèneca el Vell, qui lloà la seva facilitat per a la retòrica i l'elocució (1).

Quina relació va tenir amb els jocs romans

Com que residia a Roma i era intel·lectual de l'època, hom suposa que va assistir com a espectador als ludis. Així, l'única relació que li podem atribuir és que els va veure en persona.

Luci Anneu Sèneca

Qui era

Sèneca, anomenat el Filòsof o el Tràgic, va néixer a Còrdova l'any 4 a.C. Era fill de Marc Anneu Sèneca, anomenat el Rètor; tenia dos germans, Marc Anneu Novato, anomenat Galió pel fet d'haver estat adoptat per L. Junio Galió i que fou procònsol d'Acaya, i Marc Anneu Mela, intendent imperial i pare de Lucano.

Sèneca, de petit, fou dut a Roma, on es va educar en la retòrica i en la filosofia; va tenir mestres importants, com Àtal l'Estoic i el pitagòric Soció, i també Papiri i Fabià, filòsofs eclèctics que



Fotomuntatge de com devien ser les vanitats en els ludis

el van iniciar en la pràctica de certes doctrines austeres i que, en el cas de Papiri, va exercir sobre ell una influència intel·lectual molt profunda. L'any 31 d.C. va obtenir la qüestura i va iniciar la seva brillant carrera d'advocat, la qual va haver d'abandonar a causa de l'enveja de Calígula. Des d'aleshores es consagrà a la filosofia i a les lletres, freqüentà l'alta societat i passà a ser un personatge desitjat i preferit de la gent refinada. Això succeïa entre els anys 39 i 41 d.C.

A causa de l'odi que sentia per ell Messalina, aquesta l'acusà d'adulteri amb Júlia Livilla, germana del difunt emperador Calígula; fou condemnat a mort pel senat, però la intervenció de Claudi, llavors emperador, va evitar la seva mort, encara que fou desterrat a l'illa de Còrsega, on va romandre vuit anys, del 41 al 49 d.C. D'allà el va treure l'emperadriu Agripina per a confiar-li l'educació del seu fill Neró, que llavors era un nen d'11 anys.

Amb això començà la vida política de Sèneca, que es desenvolupà entre l'any 54 i el 62; la seva actuació durant aquest temps no desdiu gaire de la seva actuació com a filòsof; no fou un dictador, ni un intèrpret inflexible i mecànic de la llei, ni un conservador

intolerant i rectilini. Sobre tota la seva gestió política, diu el canonge Cardó, plana un sentit d'humanitat (2). Amb tot, hi ha tres taques que ombregen la seva vida en aquest període: la condescendència amb la luxúria del seu deixeble, la mort de Britànic i la d'Agripina.

Amb la pujada de Neró al tron (53-68), Sèneca i Burro foren durant un temps els àrbitres dels destins de Roma (3), però després de la mort de Burro, la perversió de l'emperador es desenvolupà ràpidament i el mestre va caure en culpables concessions. Sèneca, que era ric, va demanar permís a Neró per a retirar-se a la vida privada i va oferir-li les seves riqueses, però l'emperador no l'hi va donar. La gelosia que Neró tenia del seu antic mestre va esdevenir odi: va voler desfer-se d'ell enverinant-lo, el va acusar d'haver pres part en la conspiració tramada per Pisó amb l'excusa que havia vulgut visitar-lo i el va condemnar a mort. Llavors Sèneca va demanar permís per a fer testament i com que no el va obtenir va dir: "Ja que se m'impedeix de reconèixer i gratificar els mereixements dels meus amics, els deixo una sola recompensa, que era el mirall i l'exemple de la meua vida." Va exhortar la seva

segona muller, Pompeia Paulina —la primera degué morir abans del desterrament a Còrsega—, però ella va preferir morir i tots dos es tallaren les venes. Neró, que no tenia un odi particular cap a Paulina, va ordenar que li impedissin de morir i ella va viure encara uns anys. Sèneca, veient que no moria, va demanar a Staci Anneu que li donés verí i se'l va prendre. Com que la mort encara trigava a arribar-li es va ficar en un bany d'aigua calenta i ruixant els seus criats amb l'aigua, va afegir: "Consagro a Júpiter alliberador aquest licor." I allà va retre el seu esperit. El seu cos fou cremat sense cap pompa l'any 65 d.C.

L'obra literària de Sèneca és molt extensa; Pedro Aguado ens fa una minuciosa relació de tots els escrits que han quedat d'ell i també de tots els escriptors de tots els temps, tant espanyols com estrangers, que han estat influïts per Sèneca (4).

De Sèneca, se'n diu que és una de les grans figures del pensament i de les lletres llatines, i els seus escrits constitueixen sempre una font de reflexió sàvia i profunda a la qual és bo acudir encara avui.

Quina relació va tenir amb els jocs

Sèneca va presenciar innumbrables jocs, tant en la seva època política com en anteriors, i veiem que estava absolutament en contra de moltes coses que hi succeïen, per la qual cosa els va criticar amb força. Podem extreure de la seva existència que la relació que aquest hispà va tenir amb els ludis romans fou de dos tipus.

El primer, com a assistent directe i simple unes vegades, i, altres, com a part integrant dels dirigents i responsables dels jocs; com ens explica Pedro Aguado, "per un temps Sèneca i Burro foren els àrbitres dels destins de Roma" (5), ja que tenien una situació privilegiada en la cort imperial.

El segon fet que l'ha relacionat amb els ludis ha estat la fervent crítica literària amb la qual ens fa arribar fins als nostres temps el seu desacord amb la cruel-

tat i els sentiments indignes que hi tenien lloc.

Ens explica Ludwig Fraiedländer (6) que és l'únic dels escriptors romans, les obres dels quals han arribat fins a nosaltres, que adopta una actitud general humana davant els ludis. Sèneca és un filòsof, encara que no sempre, sinó en determinats moments i, fins i tot, potser només en els seus últims anys; com a mínim en una de les seves últimes obres, ja en la seva edat madura, menciona els torneigs de gladiadors entre les distraccions lleugeres amb què l'home intenta en va foragitar l'avorriment. En canvi, en els seus darrers escrits, s'expressa sempre amb indignació davant el fet que un home, que hauria de ser una cosa sagrada per als altres homes, sigui mort com a pasatemps.

En una de les seves pàgines dona curs a la seva ira amb motiu d'un espectacle d'una monstruositat inaudita, però de la veracitat de la qual no en podem dubtar, malgrat l'embolcall retòric que revesteix el relat. Explica Sèneca que va anar a parar, sense saber com, a l'amfiteatre cap a migdia, quan la majoria d'espectadors marxava a casa seva a dinar i hom aprofitava per a divertir els qui restaven als seus seients traient a la palestra els criminals no entrenats, als qui obligaven a matar-se de qualsevol manera i sense cap tipus d'arma defensiva, ja que aquests torneigs no haurien interessat al públic en general. Comparats amb aquests, diu Sèneca, tots els combats que havia vist anteriorment eren quasi actes pietosos. Aquí es prescindeix de qualsevol acte decoratiu i només queda d'empeus l'assassinat descarnat i escarrit. Aquests desgraciats no tenen res amb què protegir-se, tot el seu cos és exposat a les ferides dels altres i cap cop, cap punyalada no es descarrega en va.

Molts prefereixen, però, aquestes matances als duels regulars en els quals uns repton els altres. I per què no?, aquí no s'atura ni contraresta el ferro amb l'elm i l'espasa. Per a què aquestes ar-

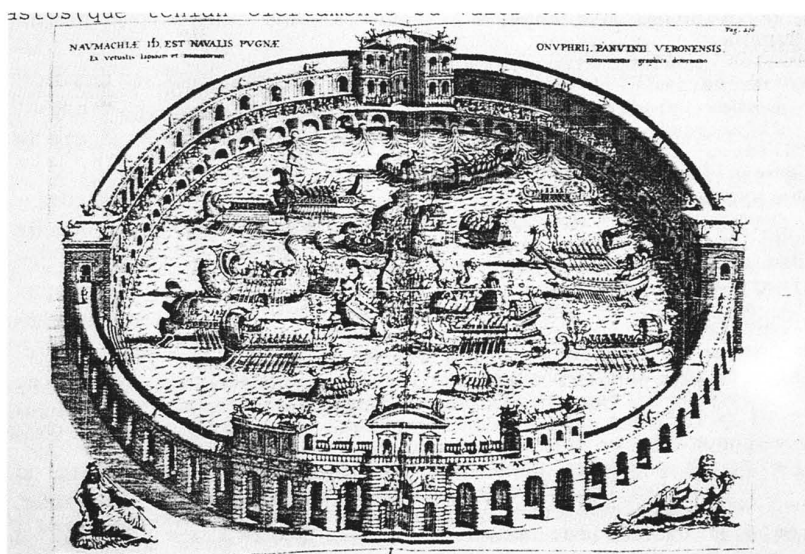
mes defensives, per a què les arts de l'esgrima? Tots aquests no són més que recursos per a allargar la mort. Pel matí llancen els homes als lleons i als ósos, a migdia reben nous talls a les ferides obertes i els cops recíprocs es descarreguen sobre els pits descoberts i despullats. Aquests són els descansos de l'espectacle, en què, per tal de no perdre temps, s'aprofita per a assassinar homes (7).

El fet que aquest testimoni, que denota una sensibilitat que avui ens sembla tan natural, representi una excepció dins de la literatura romana autoritza, evidentment, la conclusió que aquests espectacles apareixien als ulls dels millors i més cultes com una cosa infinitament més innòcua del que en realitat eren. El públic vol sang i la demana a crits; Sèneca ens transcriu la veu dels espectadors: "Mata'l, crema'l, fereix-lo; per què mor de tan mala gana?" (8)

Únicament Sèneca podia haver estat l'excepció en aquest panorama. Ell considerava nocius aquests espectacles de circ i d'amfiteatre (9). Un cop exclama: "Quins músculs i quines espatlles que tenen els atletes, però com en són de buits els seus caps!" I un altre es pregunta si no podria l'ànima

entrenada convenientment aguantar els avatars i les adversitats de la vida de la mateixa manera com el combatent en l'arena resistia l'empenta del seu contrincant. Igualment, el filòsof cordovès no s'estava de mostrar el seu menyspreu per l'home-massa, embrutit pels ludis, i exaltava segons la postura estoica els valors de la vida interior de l'home: els atletes necessiten aliment, beguda i oli, tot això en abundància; però tu pots assolir la virtut sense equip i sense despeses, perquè tot allò que és capaç de fer-te bo és dins de tu mateix.

Un vell proverbi que corria de boca en boca entre els gladiadors s'ha conservat gravat en pedra en els murs d'una caserna. Deia: "Degolla el vençut, sigui qui sigui" (10). És difícil precisar si aquest principi, enunciat per gent fortament agitada per la vida, no continua tenint encara avui, en la nostra refinada civilització, certa vigència, encara que amb un altre caire. És probable que Sèneca mateix preveïés la caducitat d'espectacles tan infranaturals quan va escriure aquestes paraules: "El grunyit confús de la multitud és per a mi com la marea, com el vent que xoca amb el bosc, com tot allò que no ofereix més que sons inintel·ligibles."



Gravat antic en què es pot veure una naumàquia. Extret del llibre de J. Mercurial *Arto gimnástico*, INEF-Madrid



Marc Valeri Marcial

Qui era

Marcial neix l'1 de març de l'any 40 de la nostra era a Bìlbis, petita vila de la Tarraconense propera a l'actual Calatàud, mentre Calígula governava l'imperi i Roma estava conquerint Espanya, empresa que quasi li va costar dos segles i que no solament es va fer amb guerres: Plutarc ens explica fins a quin punt Sertorio es va valer de les escoles per tal que els espanyols silvestres i bàrbars que ell capitanejava s'habituessin a viure en bona intel·ligència amb els romans. Les escoles romanes constaven quasi exclusivament de gramàtics i retòrics. La gramàtica i la retòrica guanyaren, doncs, la barbàrie en front de la civilització.

Marcial va veure d'aquestes fonts i va aprendre tot el que els romans van voler ensenyar-li i més i, curiosament, després fou ell qui va ensenyar els romans, de tal manera que fins i tot se'l disputaven. L'any 64, quan Marcial tenia 24 anys, va marxar a Roma i va arribar-hi precisament quan Neró acabava de consumir el seu terrible crim d'incendiar la ciutat. Va assistir als aconteixements posteriors a la mort d'aquest emperador, les sublevacions que donaren el poder a Galba, Otó i Vitel·li i l'adveniment de la família Flàvia. Va tenir l'esperança de comptar amb el favor dels Sèneca, que gaudien d'un folgat benestar però, com que van estar emboïcats en la conspiració de Pisó, Marcial va perdre les seves esperances de rebre aquest valuós suport.

Marcial va passar prop de catorze anys a Roma sense ser conegut pel gran públic. Va trigar a convèncer-se que els mitjans nets no li donarien la popularitat i, pensant que la adulació dels poderosos i l'audàcia li obririen les portes, es va llançar pel pendent del desvergonyiment.

La finalitat que Neró es va proposar quan va manar incendiar els atapeïts barris de la ciutat fou la de donar més amplitud al palau imperial, però es va excedir i va provocar un gran descon-

tament del poble que se'n va veure desposseït mentre adquirien enormes proporcions els espais destinats a ampliar la *domus aurea* de l'emperador. Els Flavis, sobretot Domicià, es van dedicar a esmenar aquella megalomania i a tornar a Roma el que era seu; aquestes obres, iniciades l'any 80, es van inaugurar amb unes festes a l'amfiteatre Flavi. Hi va haver cent dies d'espectacles variadíssims, lluites de feres, combats de gladiadors, cacera de milers de feristes, episodis de la mitologia portats a la realitat, *naumaquies*, ballets aquàtics, exhibició d'òssos, urs, rinoceronts, lleons, elefants, tigris... Tot es va organitzar amb un gran aparat.

Marcial fou el cronista d'aquestes diversions que va recollir en trenta-tres peces sota el títol de *De Espectaculis* i va participar en moltes ocasions de la infantil admiració del poble. La publicació d'aquest llibre significà la seva sortida de l'anonimat. El mateix Tit va veure de bon grat l'al·lusió als seus dots organitzatius i al seu afany d'agradar la gent i va brindar-li generosa protecció. La desgràcia per a Marcial fou la mort de Tit pocs dies després de la fi de les festes. Va pensar que aquesta protecció portaria positives realitats sota Domiciano, de qui es deia que tenia afeccions literàries i, des d'aquest moment, tota la seva obra és plena d'adulacions tan sense sentit, tan untuoses, tan fora d'ocasió, que degueren fastiguar l'emperador, que no fou pròdig en mercès per al nostre poeta.

Calia viure i ja al palau imperial li tanquen les portes; calia buscar un altre camí, cridar l'atenció per un mitjà que sempre ha donat resultat als escriptors audaços, i va utilitzar la crítica escandalosa. Res millor per a plasmar la seva invectiva que la concisa causticitat de l'epigrama. Aquí tenim Marcial malgastant talent per a agullonar i mossegar. Home del carrer, hagués estat en els nostres dies un formidable reporter. Res no escapa a la seva observació i si és objecte de pulles, encara millor. Mitjançant els onze llibres, exclosos el dels

espectacles i els dos de Xenia i Apophoreta, coneixem una galeria extensíssima de tipus que fa passar sense compassió davant els seus miralls còncavos o convexos. La seva crítica és breu, concisa i eficaç. Així, fa la guitza a tota la societat, l'alta, la mitjana i la baixa, sense que falti el qui ambiciona, el qui viu dels seus vicis, el qui busca la glòria de les seves lletres, el qui no s'avorreix amb la contemplació dels espectacles, el qui ven la seva bellesa, el qui empenyora la seva eloqüència. Tal com diu Sèneca: "Tot el llinatge humà es dona cita en una ciutat on es paguen més cars que en cap altre lloc els vicis i les virtuts."

Amb dentades de porc senglar mossega el ric gasiu, el golfre, el pederasta, el poeta presumptuós, el paràsit, el mestre d'escola, el metge. Renega dels pedants, dels mals barbers, de les olors que es dissimulen amb perfum, del qui conquereix a força de carregar-se les mans d'anells, de la seva mateixa professió de poeta que no li reporta beneficis, de la misèria esportula, d'aquell cistellet de viandes que calia anar a buscar, entre afalagadores salutacions, a casa del patró quan amb prou feines comencen a cantar els galls. Les velles descarades i presumides són la seva especial predilecció. Tampoc no es salven els capritxosos degustadors d'antiguitats, ni el qui es guarda les viandes del banquet, ni el qui es val de mil ardits per a robar tovallons, ni el captador d'herències. En la seva actitud pidolaire té iròniques sortides de descontentadís per als qui no regalen el seu gust, i somriu amb commiseració davant els qui estiren més el braç que la màniga. Tota aquesta sarabanda es completa amb una divertida desfilada de dones de tota condició i activitat.

És ben cert que tots els esforços del poeta per a sortir d'una vergonyosa pobresa topen amb l'egoisme, la gasiveria i la indiferència de la gran urbs, que és despiadada; li manca la protecció dels seus paisans, l'emperador li fa poc cas, alhora que els seus llibres, que es

venen amb bastant profit (*Atrecto, Trifón, Segundo i Pollo*), es coneixen a tota Roma. Ja pot vanagloriar-se de ser llegit a la ribera del Danubi, en els confins de Britània, ja pot presumir de ser conegut per tot l'orbe, del fet que les seves obres corren de mà en mà, que són de lectura obligada en els viatges i que ningú, tret de Catul, l'aventatja. Els seus desenganys el fan exclamar que més estimat i conegut és un bon cavall de curses.

Però no hem de perdre de vista que Marcial és un gran poeta, d'una fina sensibilitat. Si en les seves invectives contra els costums malgasta maliciós enginy, en les composicions de més volada té d'una extraordinària facilitat per a reaccionar davant els més diversos temes de lírica inspiració. Aquí tenim aquella col·lecció d'epitafis dedicats amb preferència als nens, aquestes dedicatòries a Pella Argentaria per l'aniversari de Lucano, aquestes mostres d'amistat pel casament de Clàudia Peregrina i les tendres al·lusions a la gosseta Isa. Tres composicions bellíssimes al·ludeixen a una abella, una formiga i una sargantana empresonades en un translúcid grumoll d'ambre. En un altre lloc assistim a la patètica escena del nen amb el coll traspassat per un punyal de caramell: flueix la sang i la seva escalfor desfà el gel. Breu i graciós com un tirabuixó l'elogi dels rossos cabells de Lèssia.

Un poeta que passa llargues temporades sense abandonar el tràfec de la ciutat amb els seus mil sorolls que no deixen dormir, amb el rebombori sorollós de la Suburra, amb les males olors del Summenium, amb aquella invasió comercial que converteix tots els carrers en insuportables passadissos, amb aquell recórrer pòrtics, visitar patrons, anar sense esperança moltes vegades darrere l'aliment diari; no té res d'estrany que se senti arrossegat per la placidesa d'un folgat descans al camp i encara més un caltiber que té records d'enyorança de les campanyes que rega el riu Jalón. I les costes de Laetania. Tot el paisatge romà queda em-

presonat en els seus versos, amb una vida i un colorit de mà mestra.

Però on es recrea amb veritable delit és en les descripcions de la seva pàtria hispànica. Li prodiga elogis que s'accentuaran amb l'edat, fins al punt de no resistir més a Roma, la qual, malgrat el "*cuipar est nihil et nihil secundum*" (a qui res iguala i res no se li aproxima), li resulta ja insuportable i un dia, després de trenta-quatre anys d'intensa vida en la capital del món, l'abandona i torna a Bìlbis l'any 98. Aquí es troba bé, aquí troba una vida apacible entre els seus senzills veïns, contemplant aquests llocs coneguts, gràcies a la magnificència de Plini i a la pietosa benevolència d'una dona, la vídua Marcel·la, que també contribueix al viatge de tornada i, a més, li regala una finca bastant millor que la que deixa a Nomentum. Però dura poc aquesta dolça folgança; ben aviat s'adona que aquell benestar dels primers dies d'il·lusions esdevé malenconia i nostàlgia pels béns perduts malgrat les moltes amargures sofrides a Roma. Escrigu el llibre XII i cap allà l'envia, deixant que estiri del seu cor.

Hi ha moments que les ànsies són tan poderoses que es proposa de tornar a aquell públic que tant el va celebrar, a les seves tertúlies literàries, a la seva crònica escandalosa, però l'hivern de la vida que ha nevat sobre les seves temples el reté a Bìlbis fins que, finalment, li arriba la mort quan comptava 65 anys (11).

Caràcter de l'obra de Marcial

El seu fi esperit d'observació i l'agudesia del seu enginy l'han fet un extraordinari cronista del succés menut i el millor epigramista de tots els temps (12).

Marcial en la literatura espanyola

El picant humor i la fina observació exposades en la forma literària de l'epigrama, de bastiment concís i de sagnant final, no féu sinó tentar els assaigs dels nostres més aguts talents, sobretot els del Segle d'Or (13).

Quina relació va tenir Marcial amb els jocs romans

Marcial va presenciar molts cops els jocs romans (ens tradueix Lorenzo Riber) i va participar en molts casos de la infantil admiració del públic (14). L'any 80, en l'amfiteatre Flavi, es desenvoluparen uns ludis de cent dies d'espectacles variadíssims, dels quals Marcial va fer una crònica epigramàtica completa que ha arribat intacta fins als nostres dies. Es tracta d'una obra completíssima, que consta de trenta-tres peces, en les quals fa un detallat relat de tots els espectacles que allà van tenir lloc (15).

Eutiques

Qui era

Troblem una cita d'Eutiques en un llibre que Marcial degué escriure cap a l'any 82 de la nostra era, en la qual es referia a un auriga català de Tàrraco que feia curses de carros, l'especialitat del qual eren les curses de dos caballs i que va trobar la mort en el circ a l'edat de 22 anys.

Quina relació va tenir amb els jocs romans

Es desprèn de l'epigrama de Marcial que la relació que va tenir aquest auriga amb els ludis fou la d'actor, ja que va morir en una de les curses dels jocs.

Lucius Aemilius Paternus

Qui era

Ciutadà romà, fill de Lucius de la tribu Galèria, va néixer en el municipi d'Aeso (Isona, actual Pallars Jussà), coincidint amb el mateix any de la mort de Vespasià, el vell emperador que fou substituït per Tit, el brillant general que uns anys abans havia conquerit i destruït Jerusalem. Era, per tant, català i ens consta que la seva infantesa va transcórrer feliçment entre els rius i les muntanyes d'aquella zona, la



Noguera Pallaresa, el Segre i la Conca de Tremp.

A 17 anys, cercant aventures, deixà la casa materna amb la intenció d'anar a Roma: en direcció a aquesta ciutat es planta a Tàrraco, on quedà meravellat pel mar i per la ciutat. Casualment, l'endemà es celebraren uns jocs en l'amfiteatre, als quals va assistir. Ens relata que foren uns enfrontaments de gran qualitat, ja que es celebraren curses de carros, lluites entre les millors colles de gladiadors de la zona i unes espectaculars *venationes* d'animals africans.

En les curses de cavalls va tenir la sort, ens explica, de veure actuar els quatre millors d'Hispania i de la Gàl·lia, ni més ni menys que Calimorfo, l'invicte auriga de l'equip dels vermells, amb els seus cavalls Cus i Patini; Aristaco, de l'equip dels verds, famós en tots els cirques del Mediterrani; Lucius Minicius Natalis Quadronius Verus, també català, de l'equip dels blaus, un veritable esportista, i, finalment, Messala, un excel·lent auriga de l'equip dels blancs.

Es va allistar com a legionari en la VII Gèmina; més tard el van enquadrar com a centurió en la Legió VII Clàudia, una de les més combatives de l'imperi. Amb aquesta legió va recórrer mig món i va conèixer molts països: la península balcànica, el mar Negre, la ribera del Danubi, Romania, etcètera. En acabar la campanya "em vaig trobar —diu— que m'havia convertit en un expert veterà amb només 28 anys, carregat de recompenses, amb dos fills petits i bones perspectives professionals". L'emperador Trajà, que va observar la preparació i l'eficàcia de la seva centúria, va ordenar que l'incorporessin com a oficial en la seva guàrdia pretoriana. A Roma es va instal·lar en el palau del cèsar i, com a home de confiança fou testimoni de molts esdeveniments importants. A Roma, va romandre-hi sis anys, durant els quals va assistir a molts ludis al costat de l'emperador.

Després d'aquests sis anys va haver de tornar a la guerra, aquest cop a Mesopotàmia, les illes britàniques i Alexandria. Finalment li van adjudicar la Legió II Augusta, amb una nova graduació de centurió *primus pilus*, que el va convertir en cap dels centurions de la legió amb el poder executiu sobre la unitat. El *primus pilus* era l'oficial amb més poder, feia d'intermediari entre els generals i els soldats (17).

El darrer any de servei, el va complir com a prefecte de campament i coordinador de les obres del mur d'Adrià. Era ja molt vell per a la lluita i li pesaven les medalles; aquest càrrec final era el millor al qual podia aspirar qualsevol legionari; venia a ser una manera de recompensar els serveis prestats. Quan va arribar la seva llicència havia acumulat una fortuna respectable per a un soldat. Amb ella, i venent les propietats de Britània rebudes com a recompensa pels seus serveis, va decidir tornar a la seva natal Aeso. Havia estat més de trenta anys servint l'exèrcit. Tenia 49 anys quan va tornar a Aeso, on va romandre fins a la fi dels seus dies vivint com un ciutadà respectable i dedicat a les seves terres i al seu bestiar (18).

Quina relació va tenir amb els jocs romans

Lucius Aemilius Paternus va residir sis anys a Roma al palau del cèsar (19). Durant aquest sis anys va acompanyar-lo en quasi tots els ludis que es van celebrar des de la tribuna presidencial. Per tant podem dir que la relació que va tenir-hi fou la d'espectador directe.

Marcus Fabius Quintilianus

Qui era

Va néixer a Calahorra l'any 30 de la nostra era. De ben jove va marxar a Roma on fou educat per mestres rellevants com Palemón i Domicià Afer. Va tornar a Hispania durant el període de l'any 60 al 68 com a mestre de retòrica.

Després va marxar altre cop a Roma on fou protegit per Galba i Vespasià i rebé un sou oficial com a mestre de retòrica: Domicià li va confiar l'educació dels seus nebots; això va succeir vora l'any 90.

En total va ensenyar durant vint anys i va escriure un parell de llibres de retòrica: *De causis corruptae eloquentiae* (Motius de la corrupció de l'eloqüència) i *La defensa de Nevi Arpiriano*, obres perdudes avui.

Al voltant de l'any 92 comença la seva gran obra, *De institutione oratoria*, en dotze llibres, que és un tractat de retòrica absolutament clàssic, fidelment ciceronià, simple i clarivident, potser per reacció davant el romanticisme de l'època neroniana. Del llibre 1 al 3 tracta de l'educació del nen i de consideracions sobre gramàtica, retòrica i eloqüència; del 4 al 7, de la composició del discurs i de les seves parts; del 8 al 10, de l'elocució i dels autors model·lícs que s'han de seguir; l'11 està dedicat a la memòria i l'acció, i el 12, a les qualitats de l'orador. Aquests tractats foren estudiats pels renaixentistes, en especial per Erasme i Lluís Vives.

Quina relació va tenir amb els jocs

En les seves estades a Roma va assistir als ludis, per tant la seva relació fou la de simple espectador directe.

Gladiadors de l'Espanya romana

Làpides gladiatòries a Còrdova

Aquestes dades estan basades en l'aparició d'un seguit de làpides gladiatòries a Còrdova, en les quals es rememora senzillament uns quants lluitadors morts en alguna exhibició que degué tenir lloc en l'últim terç del segle I de la nostra era (20).

Quintus Vettius Gracilis

Qui va morir a Nemausu lluitava com Traci. Va guanyar tres corones i va morir jove, a l'edat de 25 anys. La làpida li va posar el seu entrenador, L. Ses-

tius Latinus. De la seva nacionalitat, la làpida en diu: "*natione hispanus*", sense que afegixi d'on. El fet de dur els tres noms típics del ciutadà romà fa pensar que fou un *autoratus* o un condemnat.

Smaragdo

Era nascut a Cadis. La seva especialitat era l'*hoplomachus*, un tipus de gladiador que lluita amb escut i espasa curta. Era esclau. La inscripció li va posar la seva muller.

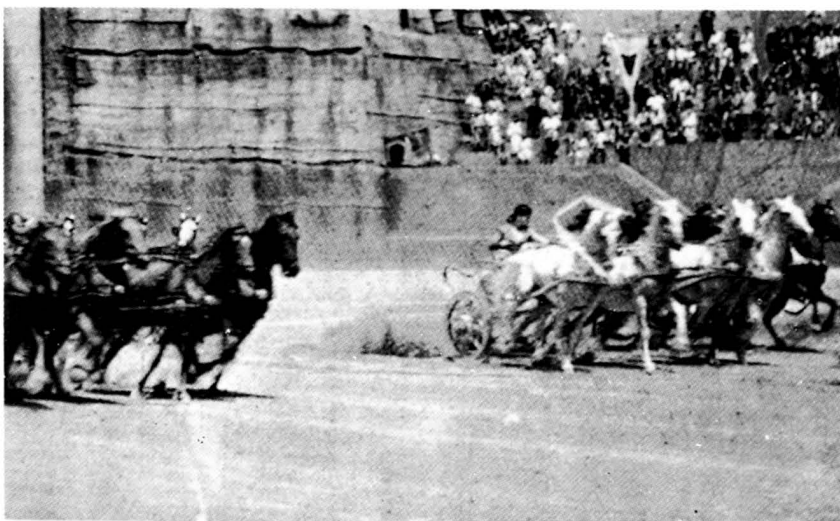
Marcus Ulpius Aracintus

Era un *retiarius*, un tipus de gladiador que lluitava amb xarxa i trident, i duia túnica curta i cinturó de cuir. Era de Palència, *nationes hispanus*. Sembla ser que fou llibert de l'emperador Trajà. Aracintus lluità onze vegades. Quan va morir havia assolit un dels graus més alts dels lluitadors, el *primus palus*. El *palus* era una estaca o ninot amb què s'entrenaven els gladiadors en l'esgrima, i sobre el que descarregaven fortes estocades, tal com avui s'entrenen els boxadors i, en general, tots els qui lluiten cos a cos (21).

Aquest nombre escàs de gladiadors nascuts a la península és probablement conseqüència correlativa i proporcional al nombre, sens dubte escàs, de gladiadors que s'hi reclutaven. Una inscripció trobada a Barcelona ens diu que hi va haver una escola hispana de gladiadors. La inscripció de Galàtia ens presenta al principi del segle III de la nostra era un tal L. Didius Marinus, que s'anomena "*procurator familiarum per Galias, Britanniam, Hispanias, Germanias et Raetiam*"; era, doncs, una mena d'inspector general d'aquelles províncies (22).

Quina relació van tenir amb els jocs romans

Cal deduir, per les dades d'aquestes làpides trobades a Còrdova, que hi havia un autèntic mercat de gladiadors, fins i tot un organisme que els reclutava en les diferents províncies i els duia a Roma per a que participessin als lu-



Escena de la pel·lícula *Ben Hur*, amb una excel·lent reproducció d'una cursa de quèdrigues

dis (23). Per tant la seva participació als ludis s'ha d'acceptar com a possible.

Caius Apulius Diocles (el més famós corredor de carros de l'antiguitat)

Qui era, quina relació va tenir amb els jocs

El monument més insigne de l'epigrafia romana relativa als jocs circenses sens dubte és el que enumera les victòries i premis obtinguts durant vint-i-quatre anys d'activitat professional en les pistes dels cirks pel millor dels aurigues de tots els temps, per l'as dels circenses, el famós agitador Caius Apulius Diocles, heroi de les multituds més apassionades, ídol d'un poble que xi-frava la seva felicitat en aquestes dues paraules: *Panem et circenses*.

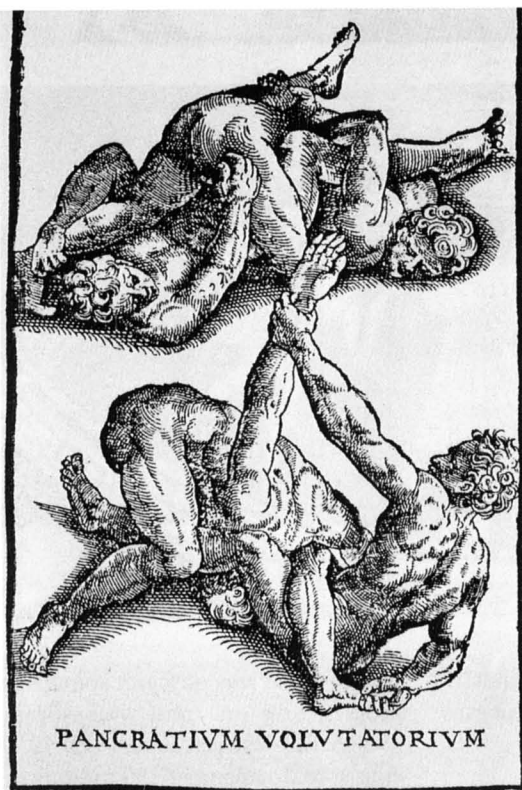
Va néixer a Lusitània, *natione hispanus*, segons una làpida trobada a Roma, l'any 104 de la nostra era, en temps d'Optimus Princeps i del seu compatriota l'emperador Trajà. De la mateixa inscripció es dedueix que el 146, quan tenia 42 anys d'edat i en duia 24 de vida esportiva, es va retirar ple de fama i de diners. Havia vençut 1.462

vegades i havia aconseguit abundants premis que en total van sumar 35.865.120 sestercis, que l'any 1959 eren aproximadament 150 milions de pessetes (24). La seva especialitat eren les quadrigues (tirs de quatre cavalls), però ocasionalment corria amb dos o deu cavalls.

En aquest cas sí és clar que la relació que va tenir Diocles amb els ludis fou plenament la d'actor participant i, a més, d'una forma destacada; també cal dir que és d'aquest personatge del que es troba més informació.

Corneli Àtic (atleta del pancrasi)

El pancrasi era un tipus de lluita que els combatents practicaven despullats, sense armes, untats d'oli i en el qual en ocasions s'arrencaven les orelles i els ulls. El 1933 va aparèixer una làpida a l'illa de Mallorca amb una inscripció referent a un d'aquests atletes que va entusiasmar el poble per la destresa que va demostrar en la seva professió. La inscripció assenyalava el període comprès entre el 193 i el 211, anys del regnat de Sever, i continua amb uns versos al·legòrics a l'atleta (25). De Corneli Àtic no se'n sap res més, a banda de la



Lluita del pancraci, extret del llibre de J. Mercurial *Arte gimnástico*, INEF-Madrid

inscripció de la làpida; per això la seva intervenció als ludis és només una suposició.

Emperadors romans que eren hispans

Foren tres els emperadors romans d'origen espanyol: Trajà, Adrià i Teodosi, qui va decretar la fi dels jocs.

Marcus Ulpius Traianus

Qui era

Va néixer a Espanya l'any 53 de la nostra era. Pertanyia a una família senatorial, per la qual cosa va recórrer amb normalitat la carrera dels honors i va obtenir el consolat l'any 91, quan tenia 38 anys. Era general de professió, molt popular entre les legions occidentals i de la Germània superior; l'any 96 fou adoptat per Nerva, a qui va succeir en el tron després de la seva mort l'any 98 i fou emperador fins l'any 117. Un dels

seus principals col·laboradors fou Licini Sura. Plini el Jove fou un dels seus assessors.

Amb Trajà va entrar al *palladium* l'element italià provincial, encara que d'antiga arrel romana. Va ascendir a la dignitat imperial i va saber, certament, enriquir-la amb un conjunt de virtuts insòlites. Durant el seu regnat va haver d'adoptar una política beligerant, va tenir diverses guerres per a mantenir les fronteres de l'imperi, duent sempre la direcció de les batalles. Fou un incansable viatger, demostrà ser un gran administrador que intentà sanejar les finances i la justícia; als nens pobres, els va concedir una mena de beques i fou autor de nombrosos monuments i de la reestructuració dels

ports. Amb Trajà s'inaugura "el segle més feliç" (el segle II) de l'imperi romà. Trajà va morir a Roma l'any 117.

Quina relació va tenir amb els jocs
En va tenir dues: la primera, com a màxim responsable dels jocs i, la segona, com a espectador directe dels ludis.

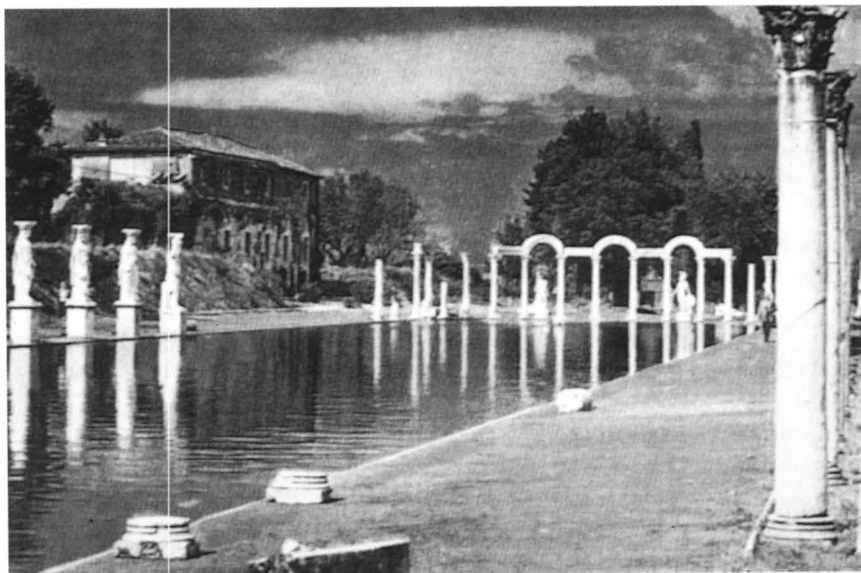
Publius Aelius Adrianus

Qui era

Va néixer a Hispània l'any 76 de la nostra era. Fou emperador de Roma entre els anys 117 i 138 de la dinastia Antonina. Sembla ser que Trajà, quatre dies abans de morir, el va adoptar quan Adrià era per aquelles dates legat imperial a Síria. Va deixar les conquestes que estava fent el seu antecessor i es va dedicar a l'organització interna de l'imperi: va fortificar Germània i Britània, va construir l'important mur Adrià i emmurallà Roma. Va cometre l'error d'aixecar un temple a Júpiter dins del recinte de Jerusalem, cosa que va provocar una revolta dels jueus l'any 134. Va instal·lar a Roma l'ateneu, un centre de conferències.

Quina relació va tenir amb els jocs romans

Com a emperador era el màxim responsable dels ludis: aquesta fou la primera i la més important relació. La segona, com a espectador directe de molts d'aquests certàmens.



Restes del que fou una sumptuosa residència de l'emperador hispà Adrià. Vil·la Adriana-El Canopo

Flavius Teodosius (Teodosi I el Gran)

Qui era

Va néixer a Cauca, Hispània, vora l'any 347 de la nostra era. Fou emperador romà entre els anys 379 i 395. Va lluitar a Britània i a l'Àfrica al costat del seu pare, Flavi Honori Teodosi. Quan aquest va morir executat a Cartagena l'any 376, es va retirar a Cauca fins que Gracià el va nomenar "august d'orient" l'any 379 i el va enviar a lluitar contra els gots a l'Orient. Es va establir a Tessalònica i posteriorment a Constantinoble; va reorganitzar l'exèrcit i va expulsar els gots de Tràcia. Després va sofrir algunes derrotes, però finalment va aconseguir dominar-los i signar la pau. Fou batejat a Tessalònica l'any 380, va fer tancar temples arians i va proclamar la unitat religiosa de l'imperi sota l'autoritat dels bisbes de Roma i Constantinoble l'any 381. A l'Occident, entre els anys 370 i 400, va formar amb les illes Balears la província Baleàrica de l'imperi, malgrat que, segons Isidor de Sevilla, les considerava encara part de la Tarraconense. Per a reprimir un motí a Tessalònica va fer matar tota la població l'any 390; fou amonestat per sant Ambrosi de Milà, féu penitència pública i va viure retirat cert temps. Per darrera vegada va reunir tot l'imperi romà sota la seva autoritat des d'Escòcia a Mesopotàmia. Va associar al govern als seus fills Arcadi i Honori. L'any 415 el seu nom fou imposat al seu net, fill d'Ataülf i de Gal·la Plàcidia, nascut a Barcelona. A la seva mort, Arcadi el va succeir a l'Orient, mentre que Honori va regnar a l'Occident sota la tutela d'Estilicó, el qual havia casat amb la seva neboda Serena.

Quina relació va tenir amb els jocs

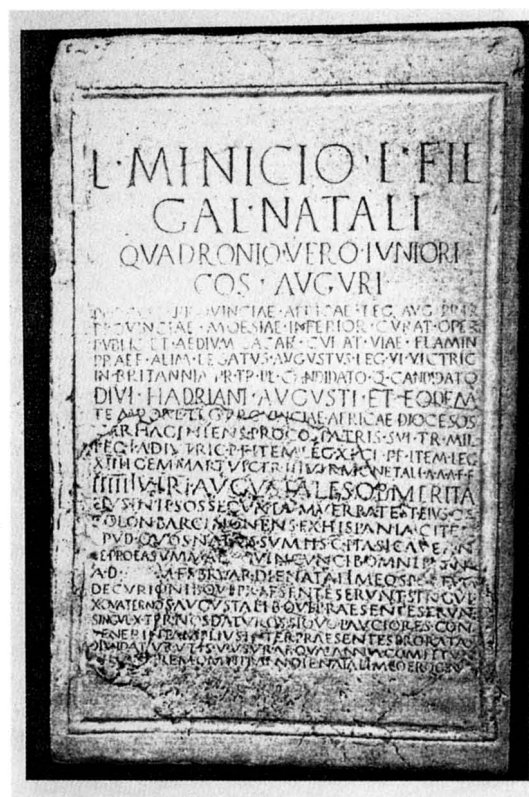
La història té un paper transcendent amb Teodosi I el Gran. Va tenir una relació peculiar amb els ludis romans ja que fou ell precisament qui va promulgar un decret l'any 393 que els prohibia per la violència, el professionalisme i la paganitat que els envoltava (26). L'opinió d'alguns autors és que els jocs estaven condemnats des de feia temps

ja que hi havia una gran degradació i un gran menyspreu per les regles i que no es tractava solament de donar mort als jocs. El clima angustió de l'època i l'agonia d'aquest període històric havien conclòs el compliment dels temps. Moria tot un món i en neixia un altre de nou. L'abolició dels jocs tant olímpics com romans, que duïen una vida corrompuda, era necessària i es va imposar per la força (27).

Lucius Minicius Natalis Cuadronius Verus

Qui era

Fou un barceloní el primer campió olímpic hispà i únic de les antigues olimpíades. Va néixer l'any 97 de la nostra era en el si d'una família de classe mitjana de la tribu Galèria que estava instal·lada en la Barcino de l'època. Ell i el seu pare, que tenia el mateix nom, van construir unes termes que actualment han estat localitzades a la plaça de Sant Miquel i que eren en terrenys de la seva propietat. Es creu que no gaire lluny d'allí es trobava la residència de la seva família. Encara que l'ofici de militar els va dur d'un lloc a l'altre del imperi, es creu que van conservar la casa de Barcelona, on va néixer Lucius Minicius Natalis (28). Va ser àugur i triumvir monetari; l'any 114, tribú militar de la Primera Legió; l'any 115, de la XI Clàudia; y entre el 116 i el 117, de la 19 Gèmina, on va ser a les ordres del seu pare. Seria extensa la relació dels càrrecs importants d'aquest excepcional català (29), que sempre va tenir com a gran honor el fet d'haver nascut a Barcino, com així consta expressament en els monuments que es conserven a Lfbia, Bulgària, Londres, Roma, i sobre tot, a Grècia, a



Làpida de Lucius Minicius Natalis

l'antic Olimp, on es troben les restes del monument del triomf de Licius Minicius Natalis (30). Després d'una brillant carrera militar va morir l'any 150.

Quina relació va tenir amb les antigues olimpíades

L'any 129, mentre era senador, va participar en la 227^a olimpíada i la va guanyar; fou un dels pocs senadors que hi participaren i que a més se'n va proclamar campió. La seva relació amb les antigues olimpíades és, doncs, la de participant de primer ordre, de la qual cosa hi ha feaent documentació.

Qui hauria de dir-li a Lucius Minicius que divuit segles després tindria a més d'un meravellós conte que és a punt de ser publicat, un monument en la Barcelona actual i que el Club Natació Montjuïc l'ha situat en la seva ciutat esportiva. Aquesta estupenda obra l'ha realitzat Pere Ricard, que fou excepcional campió d'atletisme i doctor en arquitectura. A més, al costat del monò-



lit s'ha plantat una olivera que ha estat expressament duta de l'Olimp pel president del COI, J. A. Samaranch (31). Aquí, en la relació dels hispans que han tingut a veure amb els jocs d'Olimpia i els de l'imperi romà, sí que es pot dir que de ben segur que en falten molts; en som molt conscients, d'això, però també en som que un primer pas, o millor dit, un passet, ja està donat.

Notes

- 1) Gran enciclopedia Larousse (8), 3ª edició, p. 602. Barcelona: Planeta, 1973.
- (2) Gran enciclopèdia catalana (21), 2ª edició, p. 48. Barcelona, 1989.
- (3) AGUADO BLEYE, P. *Manual de historia de España*, p. 264. Madrid: Espasa Calpe, 1941.
- (4) AGUADO BLEYE, P. *Manual de historia de España*, pp. 265-268. Madrid: Espasa Calpe, 1941.
- (5) AGUADO BLEYE, P. *Manual de historia de España*, p. 264. Madrid: Espasa Calpe, 1941.
- (6) FRAIEDLANDER, L. "Los juegos romanos". *Altius Citius Fortius*, IX, fascicle 1, p. 170. Madrid, 1967.
- (7) FRAIEDLANDER, L. "Los juegos romanos". *Altius Citius Fortius* (1r fascicle), p. 173. Madrid, 1967.
- (8) ESLAVA GALAN, J. *Roma de los Césares*, p. 196. Barcelona: Planeta, 1989.
- (9) RODRIGUEZ NEILA, J.F. "Degüella al vencido sea quien sea". *Historia 16*, Cambio 16,30. Madrid, 1978.
- (10) RODRIGUEZ NEILA, J.F. "Degüella al vencido sea quien sea". *Historia 16*, Cambio 16, 30, p. 94. Madrid, 1978.
- (11) RIBER, L. *Marco Valerio Marcial*, pp. 9-18. Madrid: Espasa Calpe, 1941.
- (12) RIBER, L. *Marco Valerio Marcial*, pp. 12-14. Madrid: Espasa Calpe, 1941.
- (13) RIBER, L. *Marco Valerio Marcial*, p. 14. Madrid: Espasa Calpe, 1941.
- (14) RIBER, L. *Marco Valerio Marcial*, p. 8. Madrid: Espasa Calpe, 1941.
- (15) RIBER, L. *Marco Valerio Marcial*, p. 8. Madrid: Espasa Calpe, 1941.
- (16) RIBER, L. *Marco Valerio Marcial*, p. 57. Madrid: Espasa Calpe, 1941.
- (17) XAVIER HERNANDEZ, F. *Lluci Emili Patern, legionari i ciutadà romà*, p. 30. Barcelona: Graó, 1986.
- (18) XAVIER HERNANDEZ, F. *Lluci Emili Patern, legionari i ciutadà romà*, p. 30. Barcelona: Graó, 1986.
- (19) XAVIER HERNANDEZ, F. *Lluci Emili Patern, legionari i ciutadà romà*, p. 31. Barcelona: Graó, 1986.
- (20) GARCIA BELLIDO, A. "Gladiadores de la España romana". *Altius Citius Fortius*, IV, p. 204. Madrid, 1962.
- (21) GARCIA BELLIDO, A. "Gladiadores de la España romana". *Altius Citius Fortius*, IV, p. 218. Madrid, 1962.
- (22) GARCIA BELLIDO, A. "Gladiadores de la España romana". *Altius Citius Fortius*, IV, p. 219. Madrid, 1962.
- (23) GARCIA BELLIDO, A. "Gladiadores de la España romana". *Altius Citius Fortius*, IV, p. 218. Madrid, 1962.
- (24) GARCIA BELLIDO, A. "El español C. Apuleyus Diocles, el más famoso corredor de carros de la antigüedad". *Altius Citius Fortius*, I, pp. 165-181. Madrid, 1959.
- (25) RIBER, L. *Marco Valerio Marcial*, p. 58. Madrid: Espasa Calpe, 1941.
- (26) DURANTEZ, C. *Olimpia y los juegos olímpicos antiguos*, p.43. Pamplona: Delegación nacional de Educación Física y Deportes, 1975.
- (27) PALEOLOGOS, C. "Los juegos olímpicos de la antigüedad, causas de su decadencia". *Altius Citius Fortius*, XIV, p. 65. Madrid, 1972.
- (28) "La primera crónica deportiva de Barcelona", *Arrel*, p. 16, Diputació de Barcelona, 1986.
- (29) "La primera crónica deportiva de Barcelona", *Arrel*, p. 15, Diputació de Barcelona, 1986.
- (30) "La primera crónica deportiva de Barcelona", *Arrel*, p. 16, Diputació de Barcelona, 1986.
- (31) "La primera crónica deportiva de Barcelona", *Arrel*, p. 17, Diputació de Barcelona, 1986.